

palaeobulgarica

старо- българистика

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ / BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР / CYRILLO-METHODIAN RESEARCH CENTRE

L (2026), 2

СЪДЪРЖАНИЕ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

СТАТИИ / СТАТЪИ / ARTICLES

- Цветан Василев (София, България)* – *Servus post Deum beati Petri*: Предговорът на Анастасий Библиотекар към Осмия вселенски събор – нов превод и интерпретация на отношенията между княз Борис-Михаил и Римската църква 3

МЕЖДУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ

„ХРИСТИЯНСКИТЕ МИСИИ ПРЕЗ ЕВРОПЕЙСКОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ И ТЯХНОТО
ИНТЕЛЕКТУАЛНО НАСЛЕДСТВО. ИСТОРИЯ, ПРЕДСТАВИ, ИДЕИ“
(София, 21–24 май 2025 г.)

- Лора Тасева (София, България)* – Слово за Преображение от Йоан Екзарх и старобългарските преводи на хомилията *In transfigurationem Domini* (CPG 5807) от Прокъл Константинополски 51
- Алесандро Мария Бруни (Неапол, Италия)* – Трансмисията на старобългарския превод на Слово 41 „За Петдесетница“ на Григорий Назианзин 79
- Марина Чистякова (Вильнюс, Литва)* – О ранних кириллических переводах трактата *О подражании Христу* Фомы Кемпийского 95
- Simeon Dekker (Giessen, Germany)* – Conceptual Transmission in a Missionary and Polemical Context: The Notion of ‘Image’ between Ruthenian and Church Slavonic 109

ПРЕГЛЕД / ОБЗОРИ И РЕЦЕНЗИИ / SURVEY AND BOOK REVIEWS

- Наталья Запольская (Москва, Россия)* – Профессор Марчелло Гардзанити. К 70-летию 141
- Явор Иванов (София, България)* – Палеославистичната проблематика на Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при Българската академия на науките 151

CONTENTS

ARTICLES

- Tsvetan Vasilev (Sofia, Bulgaria) – Servus post Deum beati Petri: Anastasius Bibliothecarius’ Preface to the Eighth Ecumenical Council – a New Translation and Interpretation of the Relations between Prince Boris-Michael and the Church of Rome 3*

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE “CHRISTIAN MISSIONS
IN THE EUROPEAN MIDDLE AGES AND THEIR INTELLECTUAL HERITAGE.
HISTORY, NOTIONS, IDEAS
(Sofia, 21–24 May 2025)

- Lora Taseva (Sofia, Bulgaria) – The Homily on the Transfiguration (Slovo za Preobraženie) by John the Exarch and the Old Bulgarian Translations of Proclus of Constantinople’s In transfigurationem Domini (CPG 5807) 51*
- Alessandro Maria Bruni (Naples, Italy) – The Transmission of the Old Church Slavonic Translation of Gregory of Nazianzus’ Homily 41 On Pentecost 79*
- Marina Chistyakova (Vilnius, Lithuania) – On the Early Cyrillic Translations of Thomas à Kempis’s De Imitatione Christi 95*
- Simeon Dekker (Giessen, Germany) – Conceptual Transmission in a Missionary and Polemical Context: The Notion of ‘Image’ between Ruthenian and Church Slavonic..... 109*

SURVEY AND BOOK REVIEWS

- Natalya Zapolskaya (Moscow, Russia) – Professor Marcello Garzaniti. On the Occasion of His 70th Birthday 141*
- Yavor Ivanov (Sofia, Bulgaria) – Palaeoslavistic Problems at the International Annual Conference of the Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin” of the Bulgarian Academy of Sciences 151*

Алесандро Мария Бруни (Неапол, Италия)

ТРАНСМИСИЯТА НА СТАРОБЪЛГАРСКИЯ ПРЕВОД
НА СЛОВО 41 „ЗА ПЕТДЕСЕТНИЦА“ НА ГРИГОРИЙ НАЗИАНЗИН*

Старобългарската богословска преводна литература предлага на изследователите много ценен материал за проучвания върху християнските мисии през Европейското средновековие и тяхното интелектуално наследство. В тази връзка трябва да се има предвид, че произведенията на раннохристиянската теологична литература, които са били преведени от старобългарски книжовници между края на IX и началото на X в., са имали много дълга и сложна история на предаване, която включва епохални промени в историята на писмеността, като например прехода от свитък към кодекс, от папирус към пергамент, от маюскула към минускула. Всички тези процеси са оставили незаличим отпечатък върху тяхната трансмисия и са отразени във византийските ръкописи от IX и началото на X в., използвани от старобългарските преводачи. Това означава, че при изучаването на дадена традиция трябва да се вземат предвид не само богословските, философските и езиковите проблеми, но и различни въпроси, свързани с трансмисията на текстовете. Освен това е необходимо да се анализира не само ръкописното предаване на славянските преводи, което може да бъде представено от преписи с южнославянски и (или) източнославянски произход, но и самата история на гръцките колекции и на другите източнохристиянски версии.

В това отношение много показателен е случаят с корпуса на *Словата* (λόγοι) на Григорий Назианзин, известен още като Григорий Богослов, един от най-значимите богослови и писатели на гръцката Църква от IV в. Неговите творби и наследство изобщо оказват огромно влияние върху православното християнство, в това число и върху представите, идеите и темите, които имат централно значение в Кирило-Методиевата и в старобългарската книжовност¹.

* Статията е разработена в рамките на националния изследователски проект “*The Transmission of Old Church Slavonic Texts*” (TOCST), финансиран от Италианското министерство на университетите и на науката (ФОНД “PRIN 2022”; договор “CUP H53D23006810006”).

¹ Хомилетичният корпус, който съдържа слова на Григорий Назианзин, частично започва да се превежда от гръцки на старобългарски език не по-късно от края на IX в. От 44 автентични

В тази статия се спирам върху едно от най-важните слова на този автор, произнесено в Константинопол най-вероятно през 379 г. (Sinko 1917: 69; Bernardi 1968: 158). Във византийската ръкописна традиция е известно като *Λόγος εἰς τὴν Πεντηκοστήν* (*Слово за Петдесетница*), публикувано в гръцката Патрология на Мин под номер 41 (PG 36: coll. 428–452; CPG 3010.41). Тази проповед е предадена в повече от 400 византийски ръкописа от IX в. нататък², два от които са преписани с маюскулно писмо, тоест с унциал. Най-старият препис е *Ватиканският хомилиар* с минускулно писмо, който датира от средата на IX в. (*Vat. gr.* 2079, среда на IX в., л. 776–886). Унциалните ръкописи се пазят във фондовете на Библиотека Амброзиана в Милано (*Ambr. gr.* E 50 inf., л. 577a–590a) и на Националната библиотека на Франция в Париж (*Par. gr.* 510, л. 3016–308a). В последната се пазят и много важни в текстово отношение минускулни преписи от края на IX в. като известния кодекс, написан с писмо на т.нар. „тип Анастасий“ (*Par. gr.* 1470, л. 61a–67a)³. Като цяло в изучаването на византийската традиция на Григорий Назианзин остава още много работа, тъй като повечето текстове са достъпни само в гръцката Патрология на Мин. Обаче в случая със *Слово 41* ситуацията, за щастие, е малко по-добра, защото разполагаме с критическото издание на К. Морескини, което се основава на подбор от 22 кодекса, избрани въз основа на тяхната най-голяма древност (SC: 312–355). Следователно не разполагаме със задоволителна реконструкция на текста, която може да се използва като надеждна основа за филологическо сравнение с различните късноантични и средновековни преводи⁴.

Славянският корпус на *Слово 41*, който включва старобългарския и среднобългарския му превод – единият условно обозначен със съкращението *Slav.1*, а другият – със *Slav.2* (Бруни 2004: 126), досега е бил изследван само повърхностно. До настоящия момент науката е разполагала само с един източник за неговия текст и езиков анализ, представен от дипломатическото издание на най-стария наличен препис, т.е. на пергаментния източнославянски ръкопис от втората половина – края на XI в. (Санкт-Петербург, РНБ, Q.п.I.16, по-нататък Р), съдържащ 13 хомилии и публикуван от Будилович

текста на Григорий Назианзин на старобългарски език са преведени само 21 хомилии: Бруни 2010: 116–118.

² Днес на портала Pinakes е достъпен пълен електронен индекс на ръкописите на *Слово 41* с актуализирана библиография за всеки препис (<https://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/oeuvre/8331/>). Пълното описание на ръкописите е публикувано в шесттомния репертоар на преписите на Григори Назианзин (Repertorium 1–6).

³ За произхода на гръцките ръкописи, копирани в т.нар. „тип Анастасий“, вж.: Бруни 2010: 37–74.

⁴ Различават се латински (Engelbrecht 1910: 141–163), арменски (Lafontaine-Coulie 1983: 102–103), сирийски (Schmidt 2020), арабски (Grand'Henry 2014) и грузински (Metreveli 1998) преводи на *Слово 41*. Относно важноста на сравнението между славянските и източните традиции на *Словата* вж. Бруни 2004: 27–86.

(1875)⁵. Настоящата работа, която се фокусира върху най-ранния превод *Slav.1* на *Слово 41*, е първият опит за цялостна реконструкция на неговата текстова трансмисия и на основните му езикови особености. Това постижение е възможно благодарение на палеографско-кодикологичните, археографските, текстовите и лингвистичните изследвания, проведени от автора през последните 25 години в различни хранилища в Европа (Бруни 2004; Бруни 2010; Бруни 2021).

За разлика от няколко други текстове на славянския корпус на Григорий Богослов, като например хомилиите 1, 38, 43 и 44 (Бруни 2020; Бруни 2025; Bruni 2023a; Bruni 2024a), досега не са намерени южнославянски преписи, съдържащи старобългарския превод (тип *Slav.1*) на *Слово 41*. Това означава, че за реконструкцията на архетипа му могат да се използват само източнославянски извори. Работата, извършена от автора на тази статия в многобройни ръкописни сбирки, доведе до това, че днес са известни и описани, освен Р, още 17 източнославянски преписа (Бруни 2021: 10–20), които датират от XIV до XVII в. (Таблица 1).

Таблица 1. Източнославянски преписи

	Сигла	Заглавие	библиотека/архив	датиране на ръкописа
1	C	16 Слова на Григорий Богослов	НБУ Ф. 306 № 213	края на XVI – нач. на XVII в.
2	D		РНБ Солов. № 95/95	нач. на XVI в.
3	F		ЗНБ СГУ <i>Мальц.</i> № 38	края на XV – нач. на XVI в.
4	G		ХДНБ № 816 067 (инв. а 64959)	сред. / вт. пол. на XVI в.
5	J		ЯГМЗ инв. 15473 =2 (32)	1407–1410
6	K		РНБ К/Б № 82/207	вт. пол. на XV в.
7	L		РГБ Ф. 304/I (ТСЛ) № 8	края на XIV в.
8	M		ГИМ <i>Син.</i> № 954	края на XIV в.
9	O		ЛМАН № 55	XV в.
10	Q		ГИМ <i>Чуд.</i> № 11	края на XIV – нач. на XV в.
11	R		ЛМАН № 56	XVI в.
12	S		ГИМ <i>Син.</i> № 43	края на XIV в.
13	U		ГИМ <i>Син.</i> № 51	XVI в.
14	V		ВСМЗ № 5636/24	1551
15	W		ВГМЗ № 7283	края на XV в.
16	Y		РГБ Ф. 209 (<i>Овч.</i>) № 81	XVII в.
17	Z		РГБ Ф. 209 (<i>Овч.</i>) № 82	XVI в.

⁵ *Слово 41* е копирано върху л. 356а–372б на ръкописа Р (Будилович 1875: 270–282).

Всички тези паметници съдържат не *13 Слова*, както в случая с Р, а така наречената литургическа колекция от *16 Слова с Тълкуванията на Никита Ираклийски*, византийски писател от края на XI – началото на XII в., които са преведени най-вероятно през втората половина или в края на XII в. и следователно представят по-късна добавка към първоначалния богослужебен хомилетичен сборник (Бруни 2021: 10; Bruni 2023c). Освен това трябва да се има предвид, че тези преписи се различават един от друг по последователността на текстовете, наличието или липсата на коментари (в някои преписи някои текстове са без тълкувания, но това не се отнася до хомилията, която се разглежда тук), сегментирането на текста с *Тълкуванията* на 32 или на 38 глави (последният тип се намира в преписите GKORUV), а също на различни приложения. Поради вариативността на календарната структура на преписите *Слово 41* заема различни позиции в сборника: следователно текстът се чете на четвърто, седмо, осмо, дванадесето, тринадесето или четиринадесето място в колекцията (Таблица 2).

Таблица 2. Структурни типове на колекцията

Тип. 1 – преписи JLMSWY																
<i>Ред</i>	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI
<i>Слова</i>	38	39	40	1	45	44	41	14	16	42	15	43	21	24	19	11

Тип. 2 – препис Q																
<i>Ред</i>	I	II	[III]	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI
<i>Слова</i>	38	39	[40]	14	1	45	44	41	15	24	19	43	11	21	42	16

Тип. 3 – преписи KORUV																
<i>Ред</i>	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI
<i>Слова</i>	19	38	43	39	40	42	21	11	14	1	45	44	41	15	24	16

Тип. 4 – препис C																
<i>Ред</i>	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI
<i>Слова</i>	19	38	43	39	40	11	21	42	14	16	1	45	44	41	15	24

Тип. 5 – препис F																
<i>Ред</i>	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI
<i>Слова</i>	11	24	19	43	21	38	39	40	45	1	44	41	14	16	42	15

Тип. 6 – препис D																
<i>Ред</i>	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI
<i>Слова</i>	1	45	44	41	42	15	24	19	38	43	39	40	11	21	14	<i>16</i>

Тип. 7 – препис G																
Ред	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI
Слова	1	45	44	41	15	24	19	38	43	39	40	11	21	42	14	16

Тип. 8 – препис Z																
Ред	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI
Слова	1	45	44	41	14	16	42	15	43	21	24	19	11	38	39	40

В случая с типовете 3–4, които започват със *Слово 19*, е възможно да се направят интересни наблюдения. В гръцката традиция няма такава последователност. Това обстоятелство може да наведе на мисълта, че тази поредица е дело на славянските книжовници. Сравнението с източните традиции обаче показва, че същата структура се среща и в някои ръкописи от грузинския литургичен сборник от *16 Слова* (Бруни 2004: 146–149). Паралелизмът между две преводни традиции, грузинската и старобългарската, които са имали независима история една от друга и които не биха могли да си повлияят взаимно, показва, че и двете отразяват изгубени гръцки модели. Това ни позволява да направим важно методологическо заключение. Комплексният подход към изучаването на старобългарските преводи, който отчита и източните версии, има множество предимства. Преди да се правят прибързани заключения за произхода на тази или онази структурна или текстова характеристика на даден превод, трябва да се провери дали има аналогии в други традиции. В този смисъл е дълбоко погрешно да се твърди, че старобългарските преводи нямат стойност за изучаването на гръцкия оригинал поради по-скорошния им произход в сравнение с другите версии (Thomson 1983: 119, 121). Напротив, комплексната перспектива на изследването показва, че старобългарските преводи представляват ценно свидетелство за изучаването на историята на предаването на корпуса като цяло, при условие че са поставени в по-широкия контекст на трансмисията на източнохристиянските версии.

Пълната колация на 15 от 18-те оцелели източнославянски ръкописа (FGJKLMOPQRSUVYZ)⁶ доведе до това, че, въпреки по-голямата си хронологическа древност, Р в никакъв случай не трябва да се разглежда като най-близък източник до архетипа на старобългарския превод на *Слово 41*, а само като едно от двете разклонения на ръкописната традиция. Както се оказа, забелязва се систематично текстово противопоставяне между Р и останалата част от традицията поради наличието на поредица от разделителни грешки, които ни позволяват да постулираме независимостта на Р спрямо

⁶ Преди няколко години проучих на място трите ръкописа CDW по време на каталогизирането и описанието им (Бруни 2021). За тези три ръкописа обаче тогава не получих пълни копия на *Слово 41*, което ми пречи сега да сверя всяка отделна част от текста с останалите 15 ръкописа. Надявам се, че веднага щом международната обстановка го позволи, ще бъде възможно да получа липсващите снимки.

общия модел, от който произлизат 14 ръкописа на литургическата колекция (FGJKLMOQRSUVYZ), който наричаме хипархетип β. В редица случаи Р запазва четения на архетипа (Таблица 3), докато в други, напротив, те се намират в β (Таблица 4). В много случаи вторичните четения (грешки на преписвачите) на Р са представени чрез пропуски.

Таблица 3

Р : β		
	архетипни четения	вторични четения
I (PG 336A; SC 150)	πλῶτῆνοῦνοῦ μοῦ βο ἐβ̅ς α̅β̅ζ δ̅ζ δ̅α α̅ ζακον̅8 τὸν γὰρ σωματικὸν διώκων νόμον	плотн̅зын βο по̅го̅на̅ ζακον̅β̅
	πο μο̅ε̅μο̅ν κατά γε τὸν ἐμὸν λόγον	по̅ ко̅ε̅мо̅ν
II (PG 336B; SC 150-152)	с̅β̅ο̅ρ̅ο̅ν τῇ πανηγύρει	пра̅з̅д̅н̅н̅ко̅ν
	ποκλα̅δ̅α̅ν̅η̅η̅α̅ ἀναλογίας	при̅ла̅га̅н̅η̅η̅α̅
	ο̅τ̅β̅ β̅υ̅ψ̅ι̅α̅ψ̅ι̅α̅λ̅γ̅ο̅ β̅τ̅κα̅ ἐκ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος	Ѡ̅ β̅υ̅β̅α̅ю̅ψ̅и̅а̅λ̅γ̅ο̅ β̅τ̅ка̅
III (PG 361B-D; SC 200-202)	μ̅β̅ϣ̅ε̅ν̅η̅η̅ε̅ κόλασις	м̅ѡ̅н̅н̅ю̅
IV (PG 361D-364A; SC 202-204)	β̅π̅δ̅ε̅τ̅β̅ γένηται	и̅ε̅с̅т̅ь̅
V (PG 364B-C; SC 204-206)	β̅δ̅δ̅ι̅χα̅ε̅μ̅β̅ с̅α̅ ἐμπνεόμεθα	β̅δ̅δ̅ѡ̅х̅н̅о̅в̅е̅н̅ѣ̅μ̅β̅
VI (PG 365A-B; SC 206-208)	з̅β̅λ̅β̅η̅χ̅β̅ κακῶν	з̅λ̅ы̅н̅
VII (PG 365C-368A; SC 208-210)	προ̅ε̅μ̅ν̅η̅η̅ε̅ τὴν συγχώρησιν	про̅с̅в̅ѣ̅щ̅е̅н̅η̅ε̅
	χο̅υ̅δ̅ο̅γ̅λ̅α̅γ̅ο̅λ̅α̅н̅η̅ε̅ μικρολογεῖσθαι	хо̅у̅л̅ο̅γ̅λ̅α̅γ̅ο̅λ̅а̅н̅ѣ̅
VIII (PG 368B-C; SC 212-214)	β̅ρ̅α̅τ̅ρ̅η̅ю̅ ἀδελφούς	б̅р̅а̅т̅ѣ̅ю̅
	ρ̅α̅с̅т̅ѣ̅ρ̅з̅а̅ε̅μ̅β̅ с̅α̅ σπαρασσόμεθα	ρ̅а̅з̅л̅у̅ѣ̅а̅ε̅μ̅β̅ с̅а̅
IX (PG 369A-B; SC 214-216)	χ̅λ̅ѣ̅β̅η̅η̅η̅ τ̅ω̅ρ̅α̅ с̅ε̅β̅ѣ̅ ναοποιῶν ἑαυτῷ	х̅р̅а̅м̅β̅ т̅ω̅ρ̅а̅ с̅ε̅б̅ѣ̅
X (PG 369C-372B; SC 216-218)	η̅γ̅ρ̅α̅ю̅ш̅т̅η̅η̅η̅μ̅β̅ δ̅ο̅ δ̅8̅χα̅ παιζόντων κατὰ τοῦ Πνεύματος	ρ̅у̅γ̅а̅ю̅щ̅η̅η̅η̅μ̅β̅ н̅а̅ δ̅ѡ̅χα̅

XI (PG 372B-373A; SC 218-222)	БЪШАЩЕ τὸ μέλλον	БЪВАЮЩЕ
	СЪ БЪШЩИИИИ τοῖς ἐσομένοις	СЪ БЪВАЮЩИИИ
XII (PG 373B-C; SC 222-224)	ΕΔΗΗΟΕΣΤΥΣΤΒΖΗΗΜΒ τῷ ὁμοουσίῳ	ЕДИНОЕСТЬСТВОМЪ
XIII (PG 376A-B; SC 224-226)	ΠΡΟШΕΝЪ ζητηθὲν	ПРОШЕННЕ
	Η ΗΑ ΔΨΕΡΗ ΒΑΨΑ καὶ ἐπὶ τὰς θυγατέρας ὑμῶν	от.
XIV (PG 376C-377A; SC 226-228)	ΣΤΒΟΡΗΗ ΜΑ τὸ ποιῆσάν με	СТВОРΗВЫИ ΜΑ
	ΗΑΟΥΓΑΑΪ ΜΑ ἢ διδάσκουσά με	ΗΑΟΥΑΕΤЪ ΜΑ
XV (PG 376B-C; SC 228)	ΓΛΑΣΥ φωνῶν	ГЛАЗЫ
XVI (PG 380A-B; SC 230-232)	ΠΟΧΒΑΛΙΕΗΟΕ τὸ ἐπαινετὸν	ПОΧВАЛЕННІА
XVII (PG 380C-381A; SC 232-234)	ΕΨΕ ΗΕ ΒΨ ΒΨΙΟ οὕπω γεγένητο	НЕ БЪΙ ΕΨΕ ΒΨΙΟ
XVIII (PG 381B-384A; SC 234-236)	СЪΔΕ ЖЕ ἐνθα	ИДЕЖЕ

Τаблица 4

β : Ρ		
	<i>архетипни четения</i>	<i>вторични четения</i>
I (PG 336A; SC 150)	ΠΟ ΣΑΜ΄ΕΜЪ Τ΄ΕΜЪ κατ' αὐτοὺς ἐκείνους	от.
	ΚΨ ΗΕΜΟΥЖЕ πρὸς ὄν	КЪ НЕМΟΥ
	ΥΨΤΟ τι	ТО
	ΗΛΗ Δ΄ΨΙΨΑ ἢ πρᾶττοντας	СН ΗΔΨΙΨΑ
	ΔΟΕΒΛ΄ΒΙΕΤЪ ΕΟ Τ΄ΕΛΟΥ ΖΛΟΒΑ ΗΕΜΟΥ ΣΒΟΙΑ Ἀρκετὸν γὰρ τῷ σώματι ἡ κακία αὐτοῦ	от.
	ΠΛΑΜΕΝΗ τῇ φλογὶ	от.

II (PG 336B; SC 150-152)	αιε η καὶ εἰ	αια η
	ПАТЬ ДЕСАТЬ τὸν πενήκοντα	ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗЮ
	ДШЬ τῶν ψυχῶν	ДШН
III (PG 361B-D; SC 200-202)	отъ бѣдъ ἐξ ἀναγκῶν	отъ бѣды
IV (PG 361D-364A; SC 202-204)	авраама Ἀβραάμ	адаама
	СТАРЪНШННЕСТВОМЪ ОТЬУСТВА τῇ πατριαρχίᾳ	СТАРЪНШННІ•НОІЕ• ОТЬУСТВА
V (PG 364B-C; SC 204-206)	прѣдъстѣпавѣмъ προϊόμεν	прѣдъстѣпаема
	ПРНШЕСТВНА• ОУТЪРПАЮ БО РЕЦИН ТЕЛЕСНАѦ ἐνδημίας· ὁκνῶ γὰρ εἰπεῖν τὰ τοῦ σώματος	om.
	бѣжа φεύγων	бѣжаѡа
	ісѣ Ἰησοῦς	om.
	онѣмъ τοῖς μὲν	om.
	оузрѣмъ ὁψόμεθα	om.
VI (PG 365A-B; SC 206-208)	вѣзѣоуднѣ προβιβάζειν	вѣзѣѣднѣ
	нѣстъ бо гѣдъ οὐπω γὰρ καιρὸς	om.
VII (PG 365C-368A; SC 208-210)	даднѣ δότε	даѣнѣ
	срамъно αἰσχρὸν	om.
VIII (PG 368B-C; SC 212-214)	ѣъ Θεός	ѣжнн
	н люѣзвѣ брѣтнѣ καὶ φιλάδελφον	om.
XI (PG 372B-373A; SC 218-222)	бѣ παρῆν	om.
XIII (PG 376A-B; SC 224-226)	н проѣе καὶ τὰ ἐξῆς	om. P

XIV (PG 376C-377A; SC 226-228)	ΔΟΠΈΒΒΑΨЬ κατεπάδοντα	ΔΟΠΈΒΒΑΨЬ
XV (PG 376B-C; SC 228)	Δ ΝΕ ΟΤΈΥΈΚΤΙ καὶ οὐ πατρίοις	om.
XVI (PG 380A-B; SC 230-232)	ЄЪΓΓΑЖΔΑΑΧΥ ὠκοδόμουν	҃Α.З.Д.ѢΛΑΑΧѢ
	ΒΥСА πάντα	om.
XVII (PG 380C-381A; SC 232-234)	ΠΛΈΝΗΝΗΑ αἰχμαλωσίας	ПΛΕΜΕНН

Освен това колацията на преписите FGJKLMOPQRSUVYZ показва наличието на общите грешки, допуснати по време на превода. Това обстоятелство свидетелства за общия произход на Ρβ от един и същи архетип, който наричаме α (Таблица 5).

Таблица 5

Ρβ (<α)		
	оригинален текст	грешка
II (PG 336B; SC 150-152):	μᾶς δεούσης ἡμέρας	ЄΔΗΝΟΜΟΥЖЕ СОУЦПѢ ΔЬНН Ρβ (μᾶς δὲ οὔσης ἡμέρας!)
VIII (PG 368B-C; SC 212-214)	Τοσοῦτον ὑμῶν περιέχομαι	ТОЛНКО ЗА ВЪТ МОΛЮ (МОΛЬ) СА Ρβ (Τοσοῦτον περὶ ὑμῶν εὐχομαι!)
XIII (PG 376A-B; SC 224-226)	Πνεῦμα κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέν με	ДѢХЪ ГНЬ НА МНѢ • НА НЕЖЕ ПННВЕДЕ (ἤνεγκεν!) ПОМАЗА МΑ • Ρβ
XVI (PG 380A-B; SC 230-232)	ἄλλου δεομένη χάριςματος	НЪ НЕ ПОТРѢБОУА БΛΓΔΤН Ρβ (ἀλλ' οὐ δεομένη χάριςματος!)

Анализът на ръкописите, произтичащи от хипархетипа β, показва независимостта на техните текстови особености от гореспоменатите типове колекции (Таблица 2). Ръкописите от даден тип не съдържат едни и същи разночетения за всеки пасаж от текста, т.е. не произлизат от общия подмодел. С други думи, Тип 1 (JLMSWY) не се противопоставя текстологически на Тип 2 (Q) или Тип 3 (KORUV) и т.н. Всъщност разпределението на текстовите грешки демонстрира противопоставяне на преписи, в които *Слово 41* е поставено на различни позиции в сборника (например подгрупата FJLQSZ срещу GKMORUVY). Това е индикация за невъзможността да се определят връзките на ръкописите въз основа на критерии, външни за текста, тоест въз основа на структурни типове. Тази ситуация произтича от факта, че форми-

рането на най-стария пласт на вариантите датира от времето, когато текстът е циркулирал в старобългарската традиция преди да бъде включен в относително по-новите сборници с коментарите на Никита Ираклийски, което не би могло да се случи преди средата на XII в. (Bruni 2023c).

Относно архаичния произход на превода на *Слово 41* не може да има никакво съмнение. Това ясно се демонстрира от следните езикови характеристики на текста. Към лексическите архаизми можем да причислим използването на такива лексеми като братина (ἀδελφοί), градарь (използва се не в познатото значение на 'градинар', а за превод на αἰπόλος 'козар'), нноуады (μονογενής), отан (μυστικῶς), отатниє (ἄρσις), гърцизма патнкоствна (Πεντηκοστή), думите пьра (ἀντίθεσις / ἀμφίβολος) и хлѣвна (οἰκία). Заслужава да се отбележи архаичната употреба на притежателното местоимение свон 'собствен, не чужд' едновременно с третопритежателното (анафоричното за дателен падеж), т.е. на конструкции от типа свон ъмоу, и формата н вместо его за мъжки падеж в единствено число на анафоричното местоимение (Грамматика 1993: 235). Има също и хапакси покладанне (ἀναλογία), постраплатн (στευάζω) и рядкото прилагателно болѣждь (ἄρρωστος).

Що се отнася до други отличителни аспекти на езика на този превод, заслужава да се спомене наличието на примери с причастия с окончания -ъ, образувани от глаголите от IV спрежение с основа на -н-, като например съвъкупль (συγκιρνάμενος) и сътворь (ποιήσας), вече отбелязани от Кульбакин (1940: 35). Според някои учени тези форми са по-архаични от формите на -нвъ, които са характерни преди всичко за паметниците от Преславския кръг. Обаче не може да се изключи, че разликата между тях е диалектна, а не хронологическа (Грамматика 1993: 210).

По отношение на другите глаголни форми се забелязва използването на формата за сигматичен аорист (с аористни окончания), но със значение на имперфект от глагола быти (бѣша), образувана с имперфектна основа бѣ-, а също използването на плюсквамперфект с аористната форма на глагола быти (не бѣ было оуѡ γεγένητο). Заслужава да се отбележи и използването на бъдеще предварително време (намъ бѣдетъ помогъ — ἡμῖν τοῦτο ἔσται συνελθοῦς), което се среща рядко в старобългарските паметници, и то предимно в преславски по произход текстове, като в евангелските ръкописи липсва напълно (Грамматика 1993: 307). Освен това *Слово 41* „За Петдесетница“ е един от редките текстове, в които е засвидетелствано архаичното причастие бѣшааштн от бѣти, на анализа на което съм посветил две скорошни изследвания, към които препращам читателя (Bruni 2025; Бруни 2026).

Понастоящем няма издирени убедителни и окончателни елементи, които да потвърждават съществуването на глаголическа подложка на превода, както, напротив, беше подчертано за хомилиите 2 и 43 (Бруни 2022; Bruni 2023b). Единственото изключение е използването три пъти на буквата Δ в текста на *Слово 41* по преписа Р (отѣΔтнє, лѣтънΔа, большΔа).

Колкото до преводаческата техника, подчертават се същите интересни съответствия с *Учителното евангелие* на Константин Преславски (УЕ 2024), които наскоро бяха изтъкнати за *Словата* 38 и 2 (Bruni 2024b). Имам предвид уникален превод на гръцкото наречие ἵσως (вероятно, може би) като мынѣтн от глагола мынѣти. *Слово 41* показва още два такива примера.

Първият се чете в пета глава (*Слово 41*, Гл. 5): (1) онѣмъ мынѣ покаянню даа врѣмѣ а нашѣ нскоушаа любѣве ‘*може би [той] иска да им даде време за покаяние, докато в нас иска да изпита любов*’ (τοῖς μὲν ἵσως μετανοίας διδοὺς καιρὸν, ἡμῶν δὲ δοκιμάζων τὸν πόθον). Вторият се чете в осемнадесета глава (*Слово 41*, Гл. 18): (2) н се же възнѣса са прѣже любацинмъ оученинѣ мынѣ не опытаннѣ дѣла ‘*това е предложено предварително на тези, които обичат да учат, може би не от любопитство*’. (Καὶ ταῦτα προεξήταται τοῖς φιλομαθέσιν, ἵσως οὐ περιέργως). Освен това глаголет мынѣтн се използва и за превод на гръцкия глагол ὑπολαμβάνω (*Слово 41*, Гл. 17): недостаеъ тожде се мынѣтн бывъшеи антнѡхомъ не зѣла прѣжде бывъ снхъ лѣтъ ‘*остава да се вземе предвид това (пленничество), което се случи поради Антиох, което беше не много преди тези години*’. (Λείπεται δὴ τὴν ὑπ’ Ἀντιόχου ταύτην ὑπολαμβάνειν, οὐ πολὺ τούτων οὔσαν τῶν καιρῶν πρεσβυτέρων)⁷.

В същото време има примери, в които наречието ἵσως се превежда не с мынѣтн, а с ѣда: (1) нъ еже нынѣшногоуѡму врѣмени потрѣбнѣи ѣда по снмъ словесемъ нан блнзъ нхъ ‘*О δὲ τῷ παρόντι καιρῷ χρησιμώτατον, ὅτι κατὰ τούτους ἵσως τοὺς λόγους, ἢ ὅτι ἐγγύτατα τούτων*’ (*Слово 41*, Гл. 4); (2) нцетъ же нстовѣншааго то се ѣда кетъ м(ѣ)нѣтн оуни ‘*ζητεῖ δὲ τὴν πιθανωτέραν, ἐκεῖνο ἵσως ὑπολαβεῖν ἁμεινον*’ (*Слово 41*, Гл. 17). Този преводачески подход не намира паралели в *UE* и следователно не може да бъде пряко свързан с дейността на Константин. В тази връзка обаче трябва да се отбележи, че за него са характерни различни преводачески стратегии (Славова 2021: 262). Неслучайно в *Първото слово против арианите*, наречието ἵсως се превежда като сегда, сыгда (Славова 2023: 44; Bruni 2024b: 185).

От гореизложеното могат да се направят следните изводи. Подчертаните сходства с езика на Константин Преславски очевидно не представляват неопровержимо доказателство, че той трябва да бъде отъждествяван с анонимния преводач на анализирания тук хомилия или на някои от преводите на старобългарския корпус на *Словата* на Григорий Назианзин. За да се стигне до такова заключение, биха били необходими допълнителни елементи, които в момента липсват (Bruni 2024b: 185). Независимо от въпроса за самоличността на автора, направените езикови наблюдения ни позволяват да потвърдим много ранна датировка на превода на *Слово 41*, която може да се отнесе към края на IX и началото на X в. поради редица правописни,

⁷ Обаче в същото *Слово 41*, мынѣтн превежда не само ἵсως и ὑπολαμβάνω, но и οἶμαι (οἴομαι), δοκέω и νομίζω.

лексикални и морфологични особености. Следователно произходът на тази проповед със сигурност може да бъде свързан с периода на разцвет на старобългарската литература през Златния век.

Що се отнася до аспектите, свързани с критиката на текста, реконструкцията на кирилския архетип на *Слово 41* е възможна само въз основа на съпоставянето на двата клона на традицията, Р и β. Резултатите от това изследване проправят пътя към създаването на първото критическо издание на старобългарския превод (*Slav.1*) на *Слово 41* на Григорий Назианзин, което представлява следващата фундаментална стъпка в изучаването на сложната и дълга история на предаването на това произведение в славянската средновековна книжнина.

СЪКРАЩЕНИЯ

ВГМЗ	Вологодский государственный историко-архитектурный и художественный музей-заповедник, Вологда, Российская Федерация
ВСМЗ	Владими́ро-Сузда́льский историко-архитектурный и художественный музей-заповедник, Владимир, Российская Федерация
ГИМ	Государственный исторический музей, Москва, Российская Федерация
ЗНБ СГУ	Зональная научная библиотека имени им. В. А. Артисевич Саратовского государственного университета, Саратов, Российская Федерация
НБУ	Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ, Україна
РГБ	Российская государственная библиотека, Москва, Российская Федерация
РНБ	Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург, Российская Федерация
ХДНБ	Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, Харків, Україна
ЯГМЗ	Ярославский государственный историко-архитектурный и художественный музей-заповедник, Ярославль, Российская Федерация
ЛМАВ	Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, Vilnius, Lietuva

ЛИТЕРАТУРА

- Бруни 2004 Бруни, А. М. *Θεολόγος. Древнеславянские кодексы Слов Григория Назианзина и их византийские прототипы* (= Россия и Христианский Восток. Библиотека, 6). Москва–Санкт-Петербург, 2004 [Bruni, A. M. *Theologos. Drevneslavianskie kodeksy Slova Grigoriia Nazianzina i ikh vizantiiskie prototipy* (= Rossiia i Khristianskii Vostok. Biblioteka, 6). Moskva–Sankt-Peterburg, 2004].
- Бруни 2010 Бруни, А. М. *Византийская традиция и старославянский перевод Слов Григория Назианзина. Т. 1* (= Россия и Христианский Восток. Библиотека, 9). Москва, 2010 [Bruni, A. M. *Vizantiiskaia traditsiia i staroslavianskii perevod Slova Grigoriia Nazianzina. T. 1* (= Rossiia i Khristianskii Vostok. Biblioteka, 9). Moskva, 2010].
- Бруни 2020 Бруни, А. М. *Староболгарский перевод Слова 44 Григория Назианзина: критическое издание по рукописям XIII–XVII вв.* [Bruni, A. M. *Starobolgarskii perevod Slova 44 Grigoriia Nazianzina: kriticheskoe izdanie po rukopisiam XIII–XVII vv.*] – In: *Translations of Patristic Literature in South-Eastern Europe. Proceedings of the session held at the 12th International Congress of South-East European Studies* (Bucharest, 2–6 September 2019). Edited by L. Taseva, R. Marti (= *Bibliothèque de l'Institut d'Études sud-est européennes*, 14). Brăila, 2020, p. 21–42.
- Бруни 2021 Бруни, А. М. *Византийская традиция и старославянский перевод Слов Григория Назианзина. Т. 2. Коллекция 16 Слов: описание славянских кодексов.* Москва, 2021 [Bruni, A. M. *Vizantiiskaia traditsiia i staroslavianskii perevod Slova Grigoriia Nazianzina. T. 2. Kolektsiia 16 Slova: opisanie slavianskikh kodeksov.* Moskva, 2021].
- Бруни 2022 Бруни, А. М. *Староболгарский перевод „Апологии“ (Слово 2) Григория Назианзина: критика текста* [Bruni, A. M. *Starobolgarskii perevod „Apologii“ (Slovo 2) Grigoriia Nazianzina: kritika teksta*]. – *Palaeobulgarica*, 46 (2022), № 4, special edition, c. 321–332.
- Бруни 2025 Бруни, А. М. *Най-ранният старобългарски превод на Слово 38 на Григорий Назианзин: текстова трансмисия, език и ново критическо издание* [Bruni, A. M. *Nay-ranniyat starobalgarski prevod na Slovo 38 na Grigoriy Nazianzin: tekstova transmisia, ezik i novo kriticheskoe izdanie*]. – *Palaeobulgarica*, 49 (2025), № 2, c. 3–30.
- Бруни 2026 Бруни, А. М. *Среднобългарските източници между езиковата иновация и приемствеността: лингвотекстологически наблюдения.* – В: *Международна годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. Сборник доклади. Съст. Цв. Димитрова. София, 2026, c. 13–20]. [Bruni, A. M. *Srednoblgarskite iztochnitsi mezhdurazgovor i priemstvenostta: lingvotekstologicheski naobliadeniia*. – V: *Mezhdunarodna godishna konferentsiia na Institutata za blgarski ezik „Prof. Liubomir Andriichin“*. Sbornik dokladi. Sost. Tsv. Dimitrova. Sofia, 2026, c. 13–20].

- ezikovata inovatsiya i priemstvenostta: lingvotekstologicheski nablyudeniia. – V: Mezhdunarodna godishna konferentsia na Institut za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“. Sbornik dokladi. Sastavitel Tsv. Dimitrova. Sofia, 2026, s. 13–20].
- Будилович 1875 Будилович, А. С. *XIII слов Григория Богослова в древнеславянском переводе по рукописи Императорской Публичной библиотеки XI века*. Санкт-Петербург, 1875 [Budilovich, A. S. *XIII slov Grigoriia Bogoslova v drevneslavianskom perevode po rukopisi Imperatorskoï Publichnoï biblioteki XI veka*. Sankt-Peterburg, 1875].
- Граматика 1993 *Граматика на старобългарския език. Фонетика, морфология, синтаксис*. Гл. ред. Ив. Дуриданов. София, 1993 [Gramatika na starobalgarskia ezik. Fonetika, morfologia, sintaksis. Gl. red. Iv. Duridanov. Sofia, 1993].
- Кульбакин 1940 Кульбакин, С. М. *Лексика старословенских превода хомилија*. – Глас Српске краљевске академије, 182. Други разред, 92 (1940), с. 3–43 [Kuljbakin, S. M. *Leksika staroslovenskih prevoda homilija*. – Glas Srpske kraljevske akademije, 182. Drugi razred, 92 (1940), s. 3–43].
- Славова 2021 Славова, Т. *Към преводаческата практика на Константин Преславски (лични и нелични глаголни форми в Учителното евангелие и Словата против арианите)*. – В: Sub specie aeternitatis. Сборник научных статей к 60-летию Вадима Борисовича Крысько. Отв. ред. И. М. Ладыженский, М. А. Пузина. Москва, 2021, с. 254–265 [Slavova, T. *Kam prevodacheskata praktika na Konstantin Preslavski (lichni i nelichni glagolni formi v Uchitelното evangelie i Slovata protiv arianite)*. – V: Sub specie aeternitatis. Sbornik nauchnykh stateĭ k 60-letiiu Vadima Borisovicha Krysko. Otv. red. I. M. Ladyzhenskii, M. A. Puzina. Moskva, 2021, s. 254–265].
- Славова 2023 Славова, Т. *Руските преписвачи на старобългарския превод на Словата против арианите от Атанасий Александрийски* [Slavova, T. *Ruskite prepisvachi na starobalgarskia prevod na Slovata protiv arianite ot Atanasii Aleksandriyski*. – *Palaeobulgarica*, 47 (2023), № 3, с. 43–56].
- УЕ 2024 Тасева, Л., Д. Котова, И. Петров, Е. Дикова, П. Станковска, Г. Митов. *Учителното евангелие на Константин Преславски*. Т. 1. *Старобългарско-гръцки речник*; Т. 2. *Гръцко-старобългарски речник*. София, 2024 [Taseva, L., D. Kotova, I. Petrov, E. Dikova, P. Stankovska, G. Mitov. *Uchitelното evangelie na Konstantin Preslavski*. Т. 1. *Starobalgarsko-gratski rechnik*; Т. 2. *Gratsko-starobalgarski rechnik*. Sofia, 2024].
- Bernardi 1968 Bernardi, J. *La prédication des Pères cappadociens*. Paris, 1968.
BHG *Bibliotheca Hagiographica Graeca*. Ed. F. Halkin. Vol. 1. Bruxelles, 1957.

- Bruni 2023a Bruni, A. M. *Textüberlieferung und Textkritik der altkirchenslavischen Übersetzung der Homilie „zum Neuen Sonntag“ des Gregor von Nazianz*. – Slovo, 73 (2023), p. 19–43.
- Bruni 2023b Bruni, A. M. *The Transmission of the Old Church Slavonic Version of the Homilies of Gregory of Nazianzus and the Problem of its Glagolitic Substratum*. – Балканско езикознание / Linguistique Balkanique, 62 (2023), № 2, с. 99–115.
- Bruni 2023c Bruni, A. M. *La tradizione bizantino-slava del “Commento” di Niceta di Eraclea alle “16 Orazioni” di Gregorio di Nazianzo: prolegomeni ad uno studio comparato delle fonti*. – Rivista di Studi Bizantini e Neellenici, N.S., 59 (2022), 2023, p. 305–328.
- Bruni 2024a Bruni, A. M. *Die altkirchenslavische Übersetzung der Homilie I des Gregor von Nazianz: Textüberlieferung und kritische Ausgabe*. – Palaeobulgarica, 48 (2024), № 1, с. 3–24.
- Bruni 2024b Bruni, A. M. *The Greek Modality Adverb ἵσως in the First Old Church Slavonic Translation of Gregory of Nazianzus’ Homily 38*. – Scripta & e-Scripta, 24 (2024), p. 179–189.
- Bruni 2025 Bruni, A. M. *The Textual Transmission of the Participle “byšęšt-/byšęšt-” in the Old Church Slavonic Tradition of the Homilies of Gregory of Nazianzus*. – Балканско езикознание / Linguistique Balkanique, 64 (2025), № 1, с. 35–51.
- CPG *Clavis patrum graecorum*. Ed. M. Geerard. Vol. 2. Turnhout, 1974.
- Engelbrecht 1910 *Tyrannii Rufini Orationum Gregorii Nazianzeni novem interpretatio*. Iohannis Wrobelsii copiis usus edidit et prolegomena indicesque adiecit A. Engelbrecht. Wien–Leipzig, 1910.
- Grand’Henry 2014 Grand’Henry, J. (ed). *Gregorius Nazianzenus. Opera: versio Arabica antiqua, IV: Orationes XI, XLI (arab. 8, 12) (= Corpus Christianorum Series Graeca, 85; Corpus Nazianzenum, 27)*. Turnhout, 2014.
- Lafontaine-Coulie 1983 Lafontaine, G., B. Coulie. *La version arménienne des Discours de Grégoire de Nazianze. Tradition manuscrite et histoire du texte (= Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 446; Subsidia, 67)*. Louvain, 1983.
- Metreveli 1998 Metreveli, H. et alii (eds). *Gregorius Nazianzenus. Opera. Versio iberica I: Orationes I, XLV, XLIV, XLI (= Corpus Christianorum Series Graeca, 36; Corpus Nazianzenum, 5)*. Turnhout, 1998.
- PG *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*. Ed. J.-P. Migne. Vol. 36. Paris, 1858.
- Repertorium 1–6 *Repertorium Nazianzenum. Orationes. Textus Graecus*. Eds. J. Mossay et alii. Vol. 1–6. Paderborn, 1981–1998.
- SC *Grégoire de Nazianze Discours 38–41*. Introduction, texte critique et notes par C. Moreschini. Traduction par P. Gallay (= Sources chrétiennes, 358). Paris, 1990.
- Schmidt 2020 Schmidt, A. B. (ed). *Gregorius Nazianzenus. Opera: versio Syriaca II: Orationes XIII et XLI (= Corpus Christianorum Series Graeca, 47; Corpus Nazianzenum, 15)*. Turnhout, 2002.

- Sinko 1917 Sinko, Th. *De traditione Orationum Gregorii Nazianzeni*. Pars prima. Cracoviae, 1917.
- Thomson 1983 Thomson, F. J. *The Works of Saint Gregory of Nazianzus in Slavonic*. – In: Mossay, J. (ed.). *Symposium Nazianzenum*. Paderborn–München–Wien–Zürich, 1983, p. 119–125.

THE TRANSMISSION OF THE OLD CHURCH SLAVONIC TRANSLATION OF GREGORY OF NAZIANZUS' *HOMILY 41 ON PENTECOST*

(Summary)

This work represents the first attempt in Palaeoslavistics to undertake a comprehensive text-critical study of the textual transmission of the anonymous Old Church Slavonic translation of Gregory of Nazianzus' *Homily 41 On Pentecost* (Λόγος εἰς τὴν Πεντηκοστήν, CPG 3010.41). The article begins with the *recensio* of the manuscript tradition, which is shown to consist of 17 East Slavic witnesses dating from the 11th to the 17th centuries. The author discusses the different types of collections against the background of the Byzantine and Eastern Christian traditions and demonstrates that the surviving Church Slavonic Cyrillic evidence can be traced back to a single archetype (α). The tradition is shown to be bipartite: one branch (P) is represented by the *codex unicus* of the *13 Homilies* (St. Petersburg, National Library of Russia, Q.п.I.16, late 11th century), and the other (β) by the various codices of the so-called Liturgical collection of the *16 Homilies* (14th–17th centuries). The analysis of the text's linguistic features reveals the presence of several significant lexical and grammatical archaisms, while the investigation of some aspects of the translation technique examines a remarkable parallel with the *Didactic Gospel* of Constantine, Bishop of Preslav. As a result, the study provides compelling evidence for an early origin of the translation, which can therefore safely be ascribed to the late 9th or early 10th century, namely to the Golden Age of Old Bulgarian literature. The findings of the present study open new avenues of research into the complex problem of the transmission of the Church Slavonic corpus of Gregory of Nazianzus and pave the way for the creation of the first critical edition of the Old Church Slavonic version of *Homily 41*.

Keywords: Old Church Slavonic (Old Bulgarian) language; manuscripts; textual criticism; Gregory of Nazianzus; historical linguistics.

Alessandro Maria Bruni
 Università di Napoli L'Orientale
 alessandromaria.bruni@unior.it
 ORCID: 0000-0002-5439-8005

Дата на получаване на статията: 02.05.2026 г.